

BESZÉLGETÉS TOLNAI SZABOLCCSAL

Belső készletéből

SZALKAI RÉKA

„A HÁBORÚ BEPISZKÍTTJA A MŰVÉSZETET ÉS AZ EMBEREKET.”

Tolnai Szabolcs vajdasági magyar rendező *Minotaurusz* című „középhosszú” (47 perces) filmje Salgó Judit azonos című írásából készült, akár *Az erdő* (2014). A *Minotaurusz* főszerepében egy széthullott család és egy munkanélküli kulturális rovatszerkesztő, az újvidéki lét olykor kilátástalan szikárságába foglalva, ahol az élet szürkeségébe egyedül a direkt marketingesek szemfényvesztése és a neoavantgárd költők poézise keveri a színt. A rendezővel a filmről, a vajdasági magyarság, de egész magyar kultúránk múltjáról, jelenéről és jövőjéről is beszélgettünk.

• *Hogyan találtad meg a film alapjául szolgáló Salgó Judit művet?*

Az író vezette az Újvidéki Ifjúsági Tribünt, ahol az 1960-as évektől a művészet radikális formái jelentek meg, a még akkori nyitott Jugoszláviában is úttörő módon. Csak néhány név a Tribün alkotóközösségéből kinőtt, vagy munkájukkal időben ide kapcsolódó művészek közül: Ladik Katalin, Szombathy Bálint, Bada Dada, Dr. Máriás, Nagy József, Slobodan Tisma, Želimir Žilnik, Urban András, Végel László, Domonkos István, Vujica Rešin Tuci, Tolnai Ottó, Baráth Ferenc. A Tribünnél volt az *Új Szimposion* szerkesztősége is. Elsőként ebben a folyóiratban jelentek meg Hamvas Béla, Weöres Sándor és több jeles alkotó betiltott írásai, és innét, Jugoszláviából csempészték Magyarországra az akkoriban sokkal fontosabb értéket képviselő szabad kultúrát, mely a friss levegővel volt egyenértékű.

Ez a szellemi gócpont nem a magyarországi viszonyrendszerben, inkább amellet, azzal párhuzamosan, különálló univerzumként létezett, a hatvanas évektől, szinte egy időben a hasonló budapesti törekvésekkel

(Halászné lakásszínházával, Szentjób és Erdély Miklós fluxus, happening és environment kísérleteivel). Az Újvidéki Tribün fénykorában Belgrádot, Szarajevót, Zágrábot megelőzve inkább Ljubjanával tartott lépést és szorosabb kapcsolatot. Ennek a hihetetlen intézménynek volt a vezetője Salgó Judit a legfontosabb években, kényszerű politikai leváltásáig, és az egész társaság üldözöttségéig. Mannheim Juditként jött a világra. Unokahúga volt Mannheim Károlynak, a híres filozófusnak, a Vasárnapi Kör filozófiai, művészeti asztaltársaságból, aki ott Lukács Györggyel és Balázs Bélával tevékenykedett együtt, majd ezután vált többek között Németországban, valamint Angliában is elismertté. Judit szüleit Auschwitzbe deportálták, őt az utolsó pillanatban Kishegyesen beadták a szomszédaszonyoknak az ablakon. Néhány év múlva csak az édesanyja tért vissza, Salgó a második férjének a vezetőneve. Judit Belgrádban ugyanazon a világirodalom tanszéken diplomázott, ahol Danilo Kiš is (köztük mindenképpen sok a párhuzam, hasonlóság). Az említett Tribünön, és egyáltalán a művészeti életben a vajdasági magyar irodalom hiába tartott lépést a szláv népek művészeivel, hiába voltak sorstársak, a nyelvi elszigeteltség miatt nem tudott egyenrangúan kommunikálni. A kényszerű kirekesztettség elleni harcban kiváló, elhivatott műfordítóival Salgó Judit állt az élen. Ő fordította például szerb nyelvre Domonkos István *Kormányeltörésben* című versét, melyet a Buharov testvérek is megfilmesítettek.

Tehát így, Danilo Kišen és a Tribünön keresztül egyenes út vezetett Salgó Juditig. *Minotaurusz* című novellája a hagyatéknak maradt szövegeiből összeállított könyvben található, a töredékes

anyagok között is szinte az utolsó. Judit – akinek a kilencvenes évek háborúi által okozott stressz egyértelműen kihatott korai eltávozására –, közvetlenül halála előtt írhatta ezt a néhány oldalas kis remekművet. Ilyen izzással, az életet keresztmetszetében ennyire letisztultan vizsgáló (mintha szikével bontaná ki a rétegeket), és összegző művel ritkán találkoztam. Talán csak James Joyce *Dubliniak* című írásához tudnám hasonlítani, melynek alapján John Huston rendezett (már a halálos ágyán) egy zseniális alkotást (*A holtak*) – ez az egyik legkedvesebb filmem.

• *A vajdasági író 1996-ban meghalt, azóta pontosan húsz év telt el. Mennyire aktuálisak a művei még ma is – mennyire „állt meg az idő” Vajdaságban?*

Ez a történet a magyarság történetének is egy szelete, fejezete: megrajzolja a kisebbség harcát a háborús időszakban, a kultúra tudatos leépítését a veszélyeztetettségre való hivatkozással, a művészek reménytelen ellenállását. Számomra ezek lényegi kérdések és tapasztalatok, ha jelenleg Magyarországról nézve pillanatnyilag éppen nem is tűnnek fontosnak. Habár úgy tűnik, hogy sajnos itt is mind idősebbek lesznek – bár ne lenne igazam...

• *A monológ mennyire jelentett kihívást? Mennyire követted az eredeti szerkezetét?*

Salgó Judit történetének meghatározó jegyei a műfaji nyitottság és a kísérletezés, a posztmodern poétika. A beszédmód nagyon személyes, női monológ. A szöveg jelentését nem lehet teljesen dekódolni, az újraolvasás és értelmezés, a más történetekből átvett elemek a végtelenségig tágítják az analízis lehetőségeit. *Az erdő* után – melynek forgatókönyvét a sarajevói filmfesztivál Cinelink programjának keretein belül fejlesztettük ki, szintén Salgó művéből – rádöbentem, hogy az eredeti történettől eltérve, a talán kényszerűségből vállalt kompromisszumok által elveszítettem azt, ami miatt egyáltalán filmre akartam vinni az elbeszélést: nem mutattam be a vajdasági művészek küzdelmeit és reakcióit a balkáni háborúk időszakában, a mindennapjaikat, ahogy próbálták túlélni ezt az időszakot, majd ahogy lassan mégis eltűntek. Pedig ez számomra mind a mai napig életbevágóan fontos, nemcsak azért, mert ez annak a városnak a története, ahonnan én is származom, hanem az író női iránti tiszteletből is. Változtatások nélkül

szerettem volna bemutatni a művét, megőrizve poétikájának fontos elemeit: a neoavantgárd és a posztmodern játékosságát. Saját költségemre forgattam le az eredeti történet hiányzó részeit, és így lett teljes a mostani film.

• *Mennyire volt szándékos a nyelvvél való játék? Ugyanis Anna monológjai magyar nyelvűek, a volt férjével is magyarul beszél, de minden egyéb kommunikáció a filmben szerbül zajlik.*

Ez a „nyelvi játék” a kisebbségi lét mindennapjainak meghatározó létélménye, nem is játék, hanem egyszerűen a valóság – úgy hívják: kétnyelvűség. A világ népességének több mint fele él ebben a természetes élethelyzetben – ami csak a mai, Trianon utáni egynyelvű Magyarországról tűnik „különlegesnek”. Minden filmem tudatosan tükrözi ezt. Érdekes volt szembesülnöm az első vajdasági magyar filmes, Bosnyák Ernő, a huszadik század legelején készített alkotásaival. Ezek a némafilm-töredékek egyszerre három nyelven lettek feliratozva: magyarul, szerb-horvátul és németül. Amikor először láttam a filmjeit, pontosan tudtam, min mehetett keresztül, milyen döntések alapján jutott el eddig a megoldásig a száz évvel ezelőtt filmező kolléga. Szinte ösztémolyogtunk egy pillanatra.

• *Mennyire jelent nehézséget ez a 47 perces „középhossz” a moziforgalmazásban-fesztiválrészvételben, van-e ilyen jellegű ambíciód itt Magyarországon?*

Ennél a filmnél, ebben a változatban, tisztában voltam azzal, hogy ez se nem mozibarád, se nem fesztiválbarát verzió. De belső késztetésből el kellett készítenem, és ennyi lett. Ugyanakkor szeretném, hogy a televíziókon keresztül eljusson a nézőkhöz. Sajnos ebben se vagyok túlságosan optimista. A magyar tévés viszonyok lassan az olaszsal kerülnek egy kategóriába: giccsparádé a köbön (csak silányabb minőségben). Szerzői alkotásokra immár nincs szükség ebben a hullaszagú mosóporreklám-világban, mely nem véletlen, hogy a pornó világával kezd mindinkább összefonódni, összenőni. Pasolini világosan megjósolta, és a *Salóban* nevében is nevezte ezt a jelenséget.

• *Az Arcsal a földnek időben-témában közelebb áll a délszláv háborúhoz, ugyanakkor a kilencvenes évek végén játszódó Minotauruszban is érzem a (poszt-)háborús életérzést. Mennyire határozza ez meg a mindennapokat – még ma is – Szerbiában?*

A háború bepiszkítja a művészetet, és az embereket is. Bármilyen gazdag és gyönyörű is volt ennek a térségnek a kultúrája, a háború kitörésekor azt kellett tapasztalnunk, hogy a művészet nem segít: az általános örületben, amikor már a gyűlölet felkorbácsolódik, semmit sem jelent. Furcsa volt látni az ikonikus embereket, nagy művészeket, akiknek tisztaságában és kiállásában hittünk, akik addig meghatározták életünket, ahogy véres lett a kezük, felmorzsolódtak – és velük együtt mi is. A minden hiábavalóságának a felismerése, különösen a háború utáni „demokratikus” folyamatok tükrében, az önön kis búvóhelyek kialakítása, a „privát” ellenállás, ez az általános meghatározója az emberek életének. Erről akar szólni, a filmbeli „Láthatatlan művészeti akció” is. Ez a valamikori avantgárd, vagy neoavantgárd harcosok ironikus, halálraítélt, belenyugvó mosolya, amikor minden nap egy meghatározott időpontban, megadott helyen, összejönnek néma csendben elfogyasztani egy üdítőt. Láthatatlan azért, mert a környezetükből senki sem tudja, hogy ez a három-négy hajléktalannak kinéző figura egy véresen komoly, számukra létfontosságú művészeti akciót folytat. Visszatérve a kérdésre, igen, a háború a mai napig nagymértékben kihatással van a mindennapokra is. Arról például nem is beszélök, hogy a lakosság összetétele teljesen megváltozott.

• *Első filmed, a Nyári mozi óta egyre szomorúbb témák után nyúlsz.*

Az az igazság, hogy a legkomolyabb, legszomorúbb témához is mint komédiához viszonyulok – az érzékenységen

Minotaurusz
(Erdélyi G. Hermina és Nenad Jezdić)

múlik, hogy ezt ki, mennyire tudja így értelmezni, befogadni. Az isteni szerkezetbe került homokszemek csikorgása és őrlődése számomra izgalmasabb, és sokszor nevetségesebb, mint a könnyű komédiák poénjai. Köz hely, de szerintem is akkor jó a film, ha egyszerre sír és nevet a néző, a könnyei között.

• *Szerbiában, Belgrádban mennyire ismerik a filmjeidet?*

Ez egy érdekes kérdés. Szerbiában mást jelenthetnek a történeteim, valószínűleg könnyebben be tudják illeszteni a saját koordináta-rendszerükbe az emberek: ez biztos az én hibám is, eldöntöttem, a jövőben megpróbálok ezen változtatni. Mindenesetre más a viszony: a szerbek többnyire értik és értően tudnak hozzászólni a filmjeimhez, fontosnak tartják, amiről beszélök. Ha elkészülök egy filmmel, akkor a kritikusok, vagy a nézők arról beszélnek, hogy miről szólt a film és miért éppen arról. Magyarországon sajnos az a tapasztalatom, tisztelet a kivételnek, hogy odáig se jutunk el, hogy miről is van szó, többnyire kimerül a *teccik-nem teccik* viszonyrendszerben... Sőt, olyan „írással” is találkoztam, mely minden ironia nélkül, halál komolyan azon elmélkedett, hogy vajon a film Andynek tetszene-e... Sajnos, ehhez nincs hozzáfűzni valóm, ezzel nem tudok mit kezdeni, nem érdekel. Elképesztőnek tartom, hogy Magyarország milyen könnyen, büszkén és boldogan hódolt be a fogyasztói kultúrának, a felszínesség varázsának, sőt azok, akik névleg az ellenkezőjét szajkózzák, hajszojják bele a kultúrát ilyen megalázó és megnyomorított állapotba. •